ILM-FAN XABARNOMASI, SCIENCE BULLETIN, ВЕСТНИК НАУКИ
ISSN: 3030-3931 Volume 13, issue 2, May
https://doi.org/10.5281/zenodo.20050561
026

GERMENEVTIK TAFAKKUR: FALSAFIY VA PEDAGOGIK TALQIN (O‘ZBEKISTON TARIXI MISOLIDA)

Muallif haqida ma’lumot:
F.I.Sh.: **Sarimsoqova Gulnoza Abdiraximovna**
Ilmiy daraja va lavozim: mustaqil izlanuvchi
email: a.sarimsoqova@gmail.com
ORCID:0009-0002-9945-0521
https://doi.org/10.5281/zenodo.20051492

Annotatsiya. Ushbu maqolada germenevtik tafakkurning falsafiy mohiyati va uning tarix ta’limidagi pedagogik ahamiyati O‘zbekiston tarixi misolida tahlil qilinadi. Tadqiqotda germenevtika matnni oddiy o‘qish yoki faktlarni izohlash usuli emas, balki tarixiy voqelikni kontekst, muallif pozitsiyasi, davr ruhiyati va ma’no qatlamlari bilan bog‘liq holda anglashga qaratilgan tafakkur shakli sifatida talqin etiladi. Maqolada tarixiy fakt va tarixiy talqin o‘rtasidagi farq, manbani kontekstdan uzib o‘qish xavfi, tarixiy bilimning pedagogik jarayonda yodlashdan anglash darajasiga ko‘tarilishi masalalari yoritiladi. O‘zbekiston tarixini o‘qitishda germenevtik yondashuv talabalarni tayyor xulosalarni qabul qiluvchi subyekt sifatida emas, balki manba bilan ishlaydigan, savol qo‘yadigan, tarixiy sharoitni hisobga oladigan va dalil asosida xulosa chiqaradigan faol tafakkur egasi sifatida shakllantirish imkonini beradi. Tadqiqotda germenevtik tahlil, tarixiy-komparativ yondashuv, manbashunoslik tahlili, kontekstual tahlil, pedagogik tahlil va tizimli yondashuv metodlaridan foydalanildi. Natijalar germenevtik tafakkurning O‘zbekiston tarixini o‘qitishda nazariy-falsafiy hamda amaliy-pedagogik ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: germenevtik tafakkur, falsafiy germenevtika, pedagogik germenevtika, O‘zbekiston tarixi, tarixiy tafakkur, tarixiy talqin, manbashunoslik, kontekstual anglash, tarix ta’limi, tanqidiy fikrlash

Аннотация. В статье анализируется философская сущность герменевтического мышления и его педагогическое значение в преподавании истории на примере истории Узбекистана. Герменевтика рассматривается не как простое чтение текста или объяснение фактов, а как особая форма мышления, направленная на понимание исторической реальности с учётом контекста, позиции автора, духа эпохи и смысловых слоёв источника. В статье раскрываются различия между историческим фактом и исторической интерпретацией, опасность изучения источника вне его исторического контекста, а также необходимость перехода от механического запоминания исторического материала к его осмысленному пониманию. В преподавании истории Узбекистана герменевтический подход позволяет формировать студента не как пассивного получателя готовых выводов, а как активного субъекта исторического познания, способного работать с источником, ставить вопросы, учитывать исторические условия и делать аргументированные выводы. В исследовании применяются методы герменевтического анализа, историко-сравнительного подхода,источниковедческого анализа, контекстуального анализа,

педагогического анализа и системного подхода. Результаты показывают, что герменевтическое мышление имеет как теоретико-философское, так и практико-педагогическое значение в преподавании истории Узбекистана.

Ключевые слова: герменевтическое мышление, философская герменевтика, педагогическая герменевтика, история Узбекистана, историческое мышление, историческая интерпретация, источниковедение, контекстуальное понимание, преподавание истории, критическое мышление

Abstract. This article examines the philosophical nature of hermeneutic thinking and its pedagogical significance in history education, using the history of Uzbekistan as a case study. Hermeneutics is interpreted not merely as a technique of reading texts or explaining facts, but as a mode of thinking aimed at understanding historical reality through context, authorial position, the spirit of the age, and layers of meaning embedded in historical sources. The article discusses the distinction between historical fact and historical interpretation, the risks of reading sources outside their historical context, and the need to move history education from memorization toward meaningful interpretation. In teaching the history of Uzbekistan, a hermeneutic approach helps form students not as passive recipients of ready-made conclusions, but as active subjects of historical cognition who can work with sources, ask questions, consider historical circumstances, and draw evidence-based conclusions. The study uses hermeneutic analysis, historical-comparative approach, source analysis, contextual analysis, pedagogical analysis, and a systematic approach. The findings suggest that hermeneutic thinking has both theoretical-philosophical and practical-pedagogical value for teaching the history of Uzbekistan.

Keywords: hermeneutic thinking, philosophical hermeneutics, pedagogical hermeneutics, history of Uzbekistan, historical thinking, historical interpretation, source studies, contextual understanding, history education, critical thinking

KIRISH. Tarixiy bilim o‘z tabiatiga ko‘ra tayyor va o‘zgarmas ma’lumotlar yig‘indisi emas. U manba, muallif, davr, til, siyosiy-ijtimoiy sharoit va tadqiqotchining savol qo‘yish madaniyati bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan murakkab bilish jarayonidir. Shu jihatdan tarixni o‘qitish faqat sanalar, voqealar, shaxslar va hukmdorlar ketma-ketligini eslab qolishga asoslanib qolsa, tarixiy tafakkur shakllanmaydi. Bunday holatda talaba tarixni mustaqil anglash, manbani tahlil qilish, voqealar o‘rtasidagi sabab-oqibat aloqalarini ko‘rish va turli talqinlar orasidagi farqni ajratish imkoniyatidan mahrum bo‘ladi. Germenevtik tafakkur aynan mana shu muammoni ilmiy-pedagogik nuqtayi nazardan hal qilishga yordam beradi. Germenevtika tarixiy matnni o‘qish jarayonini faqat mazmunni qabul qilish emas, balki ma’no bilan ishlash, kontekstni tiklash, muallif pozitsiyasini anglash va matn ortidagi tarixiy sharoitni tushunish jarayoni sifatida ko‘radi. Falsafiy germenevtika murakkab, ko‘p talqinli va turli ma’no qatlamlariga ega matnlarni anglashda muhim tadqiqot yondashuvi sifatida qo‘llanadi [Shephard, Rieckmann, Barth, 2019, p. 532–547].O‘zbekiston tarixini o‘qitishda bu yondashuv alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki O‘zbekiston tarixi qadimgi davlatchilik, islom sivilizatsiyasi, turkiy va forsiy madaniy muhit,

xonliklar davri, Rossiya imperiyasi mustamlakachiligi, sovet davri, mustaqillik yillaridagi tarixiy xotira va milliy tiklanish kabi turli qatlamlardan iborat. Bunday tarixiy materialni faqat bir chiziqli hikoya sifatida o‘qitish uning ichki murakkabligini soddalashtirib yuboradi. Tarixiy bilim manbalar, tushuntirish shakllari va talqin doiralari bilan bog‘liq jarayon sifatida qaralganda, o‘quvchi tarixni yodlashdan ko‘ra anglashga yaqinlashadi [Thorp, Persson, 2020, p. 891–901]. Zamonaviy tarix ta’limida “tarixiy tafakkur” tushunchasi tarixni akademik bilish usullari bilan yaqinlashtirishga qaratilgan yondashuv sifatida talqin qilinadi. Bu yondashuv manbaga tayanish, tarixiy tushuntirish, dalillarni tanqidiy baholash, voqealarni kontekstda ko‘rish va tarixiy bilimning qanday qurilishini anglash bilan bog‘liqdir [Wilke, Depaepe, Van Nieuwenhuyse, 2023, p. 61–81]. Shuning uchun tarixiy tafakkur va germenevtik tafakkur bir-birini to‘ldiradi: birinchisi tarixiy bilimning metodik ko‘nikmalarini rivojlantirsa, ikkinchisi tarixiy matn va voqelikning ma’no qatlamlarini anglashga xizmat qiladi. O‘zbekiston tarixini o‘qitishda mexanik yodlashning chegaralari ayniqsa yaqqol ko‘rinadi. Tarixiy voqea, shaxs yoki hujjat o‘z davridan uzib o‘qilsa, u axborotga aylanadi, ammo tarixiy ma’no bermaydi. Tarix ta’limida birlamchi manbalar bilan ishlash, tarixiy voqealar, manbalar va turli nuqtayi nazarlarni tahlil qilish talabalarda ongli qaror qabul qilish, madaniy anglash va tarixiy ongni rivojlantirishga xizmat qiladi; tarixni oddiy yodlash esa tanqidiy fikrlash va tarixiy ongni yetarli darajada rivojlantira olmaydi [Pratama, Saputra, Hikmawaty, 2024, p. 237]. Germenevtik yondashuv tarix o‘qituvchisining vazifasini ham qayta ko‘rib chiqishni talab qiladi. O‘qituvchi faqat yakuniy xulosalarni yetkazuvchi shaxs emas, balki talabaning tarixiy matn bilan muloqotga kirishiga yo‘l ochuvchi, savol qo‘yishni o‘rgatuvchi, manba va talqin o‘rtasidagi farqni ko‘rsatib beruvchi pedagogik vositachi sifatida namoyon bo‘ladi. Falsafiy germenevtikaning ilmiy- pedagogik faoliyatdagi o‘rni haqidagi tadqiqotlarda germenevtika pedagogik faoliyatda anglash va talqin muammolarini ochishga, o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi ma’no izlash jarayonini chuqurlashtirishga xizmat qilishi ko‘rsatiladi [Medvedev, 2024, p. 255–268]. Ta’lim jarayonida savol berishning o‘zi ham germenevtik hodisadir, chunki savol matnga, manbaga va o‘tmishga qanday yondashilishini belgilaydi [Bingham, 2005, p. 553–565]. Maqolaning ilmiy muammosi shundan iboratki, tarix ta’limida germenevtik tafakkur ko‘pincha umumiy “talqin qilish” tushunchasi bilan cheklanadi. Aslida esa germenevtik tafakkur falsafiy, metodologik va pedagogik jihatdan murakkab hodisadir. U matn, tarixiy voqelik, manba, talqin, anglash, kontekst va ma’no munosabatlarini bir butun jarayon sifatida ko‘radi. O‘zbekiston tarixi misolida bu masala yanada dolzarb ko‘rinadi, chunki tarixiy manbalar va tarixshunoslik qatlamlari turli davr mafkurasi, ilmiy maktablari va siyosiy sharoitlar ta’sirida shakllangan.Tadqiqot obyekti – tarix ta’limida germenevtik tafakkurning shakllanish jarayoni. Tadqiqot predmeti – O‘zbekiston tarixi misolida tarixiy manbalarni anglash, talqin qilish va pedagogik jarayonda qo‘llashning falsafiy-metodologik asoslari. Maqolaning maqsadi germenevtik tafakkurning falsafiy mohiyatini ochib berish hamda uning O‘zbekiston tarixini o‘qitishdagi pedagogik imkoniyatlarini ilmiy asoslashdan iborat.

METODLAR. Tadqiqotda bir nechta o‘zaro bog‘liq metodlardan foydalanildi. Ularning har biri germenevtik tafakkurni falsafiy tushuncha sifatida emas, balki tarix ta’limida qo‘llanishi mumkin bo‘lgan amaliy-pedagogik yondashuv sifatida tahlil qilishga xizmat qiladi.

Birinchi metod – **germenevtik tahlil**. Bu metod tarixiy matn va manbani o‘z-o‘zidan ravshan ma’lumot manbai sifatida emas, balki talqin talab qiluvchi ma’no tizimi sifatida o‘rganishga imkon beradi. Shephard, Rieckmann va Barth falsafiy germenevtikani murakkab va turlicha talqin qilinishi mumkin bo‘lgan masalalarni anglashga yordam beruvchi tadqiqot yondashuvi sifatida ko‘rsatadi [Shephard, Rieckmann, Barth, 2019, p. 532–547]. Shu asosda O‘zbekiston tarixiga oid manbalarni o‘qishda matn ortidagi tarixiy muhitni tiklash, muallif pozitsiyasini aniqlash va davr tilining ma’no imkoniyatlarini hisobga olish muhimdir.

Ikkinchi metod – **tarixiy-komparativ yondashuv**. Bu yondashuv bir tarixiy hodisaning turli davrlarda qanday talqin qilinganini solishtirishga imkon beradi. O‘zbekiston tarixida ayrim voqealar, shaxslar yoki jarayonlar turli davr tarixshunosligida turlicha baholangan. Masalan, mustamlakachilik, jadidchilik, sovet modernizatsiyasi, milliy davlatchilik, diniy-ma’rifiy harakatlar yoki madaniy meros masalalari turli tarixiy va siyosiy sharoitlarda har xil izohlangan. Tarixiy- komparativ yondashuv talabalarga bitta talqinni mutlaq haqiqat sifatida qabul qilmasdan, turli qarashlarning manbaviy va metodologik asoslarini solishtirish imkonini beradi.

Uchinchi metod – **manbashunoslik tahlili**. Tarixiy tafakkurning asosiy sharti manba bilan ishlash madaniyatidir. Manbashunoslik tahlili manbaning kelib chiqishi, muallifi, yaratilgan vaqti, yozilish maqsadi, saqlanish holati, matnning ichki tuzilishi va boshqa manbalar bilan munosabatini aniqlashni talab qiladi. Pedagogik tarixshunoslikda manbalarni ilmiy tasniflash muhim metodologik vazifa hisoblanadi; manba turlarini to‘g‘ri ajratish ularning ishonchliligi, reprezentativligi va tarixiy qiymatini baholash imkonini beradi [Holubnycha, Kostikova, Tanko, 2019, p. 330]. Tarixiy ta’limda manbani talqin qilish alohida o‘quv strategiyasi sifatida qaraladi, chunki talaba manbani nafaqat o‘qishi, balki uni savol, dalil va kontekst asosida tahlil qilishi kerak [De La Paz, Morales, Winston, 2007, p. 134– 144].

To‘rtinchi metod – **kontekstual tahlil**. Bu metod tarixiy voqeani undan oldingi va keyingi jarayonlar, siyosiy muhit, ijtimoiy munosabatlar, madaniy qadriyatlar va mafkuraviy omillar bilan bog‘liq holda tushuntirishga xizmat qiladi. Tarixiy tafakkur manbani o‘qishda manbaning konteksti va unga qanday savol bilan murojaat qilinayotganini hisobga olishni talab qiladi [Thorp, Persson, 2020, p. 891–901]. Kontekstual tahlilsiz tarixiy fakt yuzaki ma’lumotga aylanib qoladi.

Beshinchi metod – **pedagogik tahlil**. Bu metod germenevtik yondashuvning ta’lim jarayonidagi imkoniyatlarini ochib beradi. Pedagogik tahlil doirasida tarixiy matn bilan ishlash, savol-javob asosida muhokama tashkil etish, manba tahlili, talqinlar solishtiruvi, tarixiy vaziyatni qayta qurish, muallif pozitsiyasini aniqlash va dalil asosida xulosa chiqarish kabi o‘quv faoliyatlari ko‘rib chiqiladi. Tarixiy tafakkurni rivojlantirish o‘quvchilarni tarixchilarning metodlari va fanga xos fikrlash usullari bilan tanishtirishga qaratilgan murakkab jarayon sifatida tavsiflanadi [Wilke, Depaepe, Van Nieuwenhuyse, 2023, p. 61–81].

Oltinchi metod – **tizimli yondashuv**. Germenevtik tafakkurni faqat falsafaga yoki faqat pedagogikaga tegishli hodisa sifatida cheklash ilmiy jihatdan yetarli emas. U falsafiy germenevtika, tarixiy bilish, manbashunoslik, tarixshunoslik va pedagogik jarayon kesishgan nuqtada shakllanadi. Tarixshunoslikni o‘qituvchi tayyorlash jarayoniga kiritish g‘oyasi ham tarixiy bilimning o‘qitish amaliyoti bilan bog‘liq murakkab jarayon ekanini ko‘rsatadi [Flowers, Hunt, 2012, p. 2–11].

NATIJALAR. Tadqiqotning asosiy natijalari germenevtik tafakkur O‘zbekiston tarixini o‘qitishda uch asosiy darajada namoyon bo‘lishini ko‘rsatadi: nazariy-falsafiy daraja, tarixshunoslik-metodologik daraja va pedagogik-amaliy daraja.

Birinchi natija shundan iboratki, germenevtik tafakkur tarixiy matnni oddiy axborot manbai sifatida emas, balki ma’no, kontekst va talqin bilan bog‘liq murakkab hodisa sifatida anglash imkonini beradi. Falsafiy germenevtikaga oid tadqiqotlarda talqin jarayoni murakkab tushunchalar, matnlar va kommunikativ holatlarni anglashda muhim metodologik vosita sifatida ko‘rsatiladi [Shephard, Rieckmann, Barth, 2019, p. 532–547]. Tarixiy manba o‘zida faqat voqea haqidagi ma’lumotni emas, balki muallifning qarashini, davrning siyosiy va madaniy muhitini, ijtimoiy ehtiyojni, tilning ifoda imkoniyatlarini va ma’lum auditoriyaga qaratilgan maqsadni ham mujassam etadi.

Ikkinchi natija tarixiy fakt va tarixiy talqin o‘rtasidagi farq bilan bog‘liq. Tarixiy fakt muayyan voqea, sana, shaxs yoki hujjatga oid ma’lumotni bildiradi. Tarixiy talqin esa ushbu faktning sababini, mazmunini, oqibatini va tarixiy jarayondagi o‘rnini tushuntirishga qaratiladi. Tarix ta’limidagi tadqiqotlarda tarixiy tafakkur tarixiy manba, tarixiy tushuntirish va tarixiy bilimning qurilish jarayonini anglash bilan bog‘liq ekani ta’kidlanadi [Thorp, Persson, 2020, p. 891–901]. Tarixiy tafakkur o‘quvchini “tarixni bilish” darajasidan “tarixni tadqiq qilish” darajasiga olib chiqadi; bunda manba tahlili, sabab-oqibatni anglash, tarixiy kontekstualizatsiya va ko‘p nuqtayi nazarlilik muhim ahamiyat kasb etadi [Wilke, Depaepe, Van Nieuwenhuyse, 2023, p. 61–81].

Uchinchi natija shuki, O‘zbekiston tarixini o‘qitishda germenevtik yondashuv tarixiy voqelikni biryoqlama baholashdan saqlaydi. O‘zbekiston tarixi ko‘p qatlamli tarixiy tajribaga ega: unda qadimgi davlatchilik, islom sivilizatsiyasi, turkiy va forsiy madaniy muhit, xonliklar davri, Rossiya imperiyasi mustamlakachiligi, sovet davri, mustaqillik yillaridagi milliy tiklanish va globallashuv jarayonlari bir-biri bilan bog‘liq holda mavjud. Har bir davrga oid manba va talqinlar o‘zining tarixiy sharoitida shakllangan.To‘rtinchi natija pedagogik jarayon bilan bog‘liq. Germenevtik yondashuv tarix o‘qitish jarayonini monologik bayondan dialogik talqin maydoniga aylantiradi. Bunda o‘qituvchi tayyor hukmni beruvchi emas, balki talabaning tarixiy savol qo‘yish, dalil izlash, manbani solishtirish va xulosa chiqarish jarayonini boshqaruvchi shaxsga aylanadi. Pedagogik germenevtika ta’limdagi ikki tomonlama talqin jarayonini ko‘rsatadi: bir tomondan matn talqin qilinadi, ikkinchi tomondan talabaning o‘zi ham talqin jarayonining faol subyektiga aylanadi [Aldridge, 2018, p. 245–256]. Medvedev germenevtikaning ilmiy-pedagogik faoliyatdagi ahamiyatini ko‘rsatib, anglash va talqin jarayonlari talabalarning matn mazmunini tushunishdagi qiyinchiliklarini bartaraf etishga yordam berishini qayd etadi [Medvedev, 2024, p. 255–268].

Beshinchi natija tarixiy ong va tarixiy tafakkurning o‘zaro bog‘liqligidir. Tarixiy ong o‘tmish haqidagi tasavvurlarning hozirgi hayot va kelajak haqidagi qarashlar bilan bog‘lanishidir. Tarixiy tafakkur ko‘nikmalari manbani tahlil qilish, kontekstualizatsiya, dalillarni solishtirish va sabab-oqibat munosabatlarini anglash orqali tarixiy ongni shakllantiradi [Pratama, Saputra, Hikmawaty, 2024, p. 237]. Tarixiy tafakkur ko‘nikmalari talabalarning turli axborot manbalarini tanqidiy baholashi, muhim va ishonchli ma’lumotni ajratishi hamda tarixiy dalillarga tayangan izchil narrativ yaratishi bilan bog‘liq [Ofianto, Rahmi, Syafrini, 2024, p. 882].

Oltinchi natija baholash madaniyati bilan bog‘liq. Tarixiy tafakkurni baholash faqat tarixiy faktlarni eslab qolish darajasini aniqlash bilan cheklanmasligi kerak; u talabaning tarixiy materialga chuqurroq kirishi, manbalarni sinchiklab tahlil qilishi va dalilga asoslangan tarixiy xulosa qurishini ham ko‘rsatishi lozim [Ofianto, Rahmi, Syafrini, 2024, p. 886]. Raqamli va interaktiv vositalar esa tarixiy manbalar bilan faol ishlash, solishtirish va mustaqil tarixiy bayon yaratish imkoniyatlarini kengaytiradi [Ofianto, Rahmi, Syafrini, 2024, p. 887].

MUHOKAMA. Germenevtik tafakkur tarix ta’limida ikki asosiy muammoni hal qilishga yordam beradi. Birinchisi – tarixiy bilimni tayyor, yakunlangan va bahssiz axborot sifatida qabul qilish muammosi. Ikkinchisi – tarixiy manbani o‘z davri, muallifi, auditoriyasi, siyosiy-ijtimoiy sharoiti va til xususiyatlaridan ajratib o‘qish muammosidir. Har ikki holatda ham tarixiy bilimning murakkab tabiati soddalashtiriladi. Natijada tarix o‘quvchi yoki talaba ongida tadqiq qilinadigan, savol beriladigan va dalillar orqali qayta anglanadigan bilim sohasi sifatida emas, balki eslab qolinadigan ma’lumotlar majmui sifatida shakllanadi.

Falsafiy germenevtika nuqtayi nazaridan anglash jarayoni hech qachon mutlaqo neytral holatda yuz bermaydi. Har qanday talqin muayyan tarixiy, madaniy va ijtimoiy ufq ichida shakllanadi. Tarixiy tafakkur bo‘yicha tadqiqotlarda ham tarixiy bilim manba, kontekst va tadqiqotchining savollari bilan bog‘liq jarayon sifatida talqin qilinadi [Thorp, Persson, 2020, p. 891–901]. Bu fikr tarixiy bilish uchun juda muhim: tarixchi ham, o‘qituvchi ham, talaba ham manbaga oldindan mavjud savollar, tasavvurlar va tushunchalar bilan murojaat qiladi.Bu jihatdan germenevtik tafakkur tarixiy fakt va tarixiy talqin o‘rtasidagi chegarani aniqlashtiradi. Tarixiy fakt – bu tarixiy voqelik haqidagi qayd etilgan ma’lumot. Biroq fakt o‘z-o‘zidan tarixiy ma’no bermaydi. U tarixiy savol, kontekst, sabab-oqibat munosabati, boshqa manbalar bilan solishtirish va izohlash jarayonida tarixiy bilimga aylanadi. Tarixiy narrativ har doim mutlaq va yopiq shakldagi yagona izoh emas; tarixiy yozuv ma’no, ko‘p talqinlilik va tarixiy tajribani qayta qurish jarayoni bilan bog‘liq [Tervo, 2018, p. 32–44]. O‘zbekiston tarixi misolida bu masala alohida murakkablikka ega. Chunki O‘zbekiston tarixiga oid ko‘plab manbalar turli siyosiy, madaniy va mafkuraviy sharoitlarda yaratilgan. Xonliklar davri manbalari, Rossiya imperiyasi ma’muriy hujjatlari, sovet davri tarixshunosligi, mustaqillik yillaridagi qayta baholashlar – bularning har biri tarixiy voqelikni turli nuqtayi nazardan aks ettiradi. Germenevtik yondashuv bu manbalarni bir-biriga qarshi qo‘yishdan ko‘ra, ularning har birini o‘z kontekstida tushunishni talab qiladi. Tarixshunoslikda mafkuraviy nazorat va siyosiy yondashuv tarixiy talqinning biryoqlama shakllanishiga olib kelishi mumkin. Masalan, sotsialistik mafkura sharoitida tarixni “to‘g‘ri” metodologik mezonlarga bo‘ysundirishga intilish tarixiy bilishning ko‘p qirrali tabiatini toraytirgan holatlar mavjud [Antolović, 2021, p. 49–73]. Bu tajriba O‘zbekiston tarixini o‘qitishda ham muhim saboq beradi: tarixiy materialni bir mafkuraviy sxemaga bo‘ysundirish manbalar xilma-xilligini, muallif pozitsiyasini va tarixiy kontekstni ko‘rishni qiyinlashtiradi. Markaziy Osiyo tarixini arxiv manbalari asosida o‘rganish tajribasi ham germenevtik yondashuvning zarurligini ko‘rsatadi. Morrison Markaziy Osiyo tarixida arxiv hujjatlari faqat tarixiy ma’lumot manbai emas, balki o‘zlari ham alohida tadqiqot obyekti ekanini ko‘rsatadi [Morrison, 2018, p. 416–426]. Ayniqsa, Turkiy tilda, rus mustamlakachiligi davrida yoki mahalliy ma’muriy muhitda yaratilgan hujjatlarni o‘qish lingvistik, paleografik va tarixiy

tayyorgarlikni talab qiladi [Morrison, 2018, p. 416–426]. Bu fikr O‘zbekiston tarixini o‘qitishda manba bilan ishlash oddiy “hujjatdan javob topish” amaliyoti emas, balki murakkab ilmiy-pedagogik jarayon ekanini ko‘rsatadi. Shu nuqtada manbashunoslik va germenevtika o‘zaro tutashadi.

Manbashunoslik manbaning tashqi va ichki xususiyatlarini aniqlaydi: muallif kim, hujjat qachon yaratilgan, uning asl nusxasi yoki ko‘chirmasi qanday saqlangan, unda qanday til va terminlar ishlatilgan, manbaning maqsadi nima. Germenevtika esa ushbu manba qanday anglanishi, undagi ma’no qanday ochilishi va talqin qiluvchi subyektning savollari matnni tushunishga qanday ta’sir qilishini ko‘rsatadi. Markaziy Osiyo arxivlari tarixiga oid tadqiqotlarda paleografik, tekstologik va arxivshunoslik metodlari tarixiy voqelikni xolisroq yoritish uchun muhim deb ko‘rsatiladi [Choriyev, Shaydullaeva, Raxmonkulova, 2023, p. 34–51]. Tarix ta’limida bu yondashuvning pedagogik qiymati shundaki, u talabaning tarixiy tafakkurini faollashtiradi. Talaba manbani o‘qishda faqat “bu hujjatda nima deyilgan?” degan savol bilan cheklanmaydi. U “bu fikrni kim yozgan?”, “nima uchun aynan shunday yozgan?”, “bu manbada qaysi ijtimoiy yoki siyosiy manfaat aks etgan?”, “boshqa manbalar bu voqeani qanday tasvirlaydi?”, “bu manbadan qanday xulosa chiqarish mumkin, qanday xulosa chiqarish mumkin emas?” kabisavollarni qo‘yishni o‘rganadi. Ana shu savollar tarixiy tafakkurning boshlanish nuqtasidir. Birlamchi manbalarni qayta ishlash va tahlil qilish o‘quvchilarning tarixiy tafakkurini murakkablashtirishga xizmat qiladi [Bickford, 2010, p. 47–60]. Pedagogik germenevtika nuqtayi nazaridan tarix darsi faqat o‘qituvchi bayoni bilan chegaralanmasligi kerak. Tarix darsi matn, manba, xarita, hujjat, voqea, shaxs va talaba savoli o‘rtasidagi muloqot maydoniga aylanishi lozim. Bunday darsda o‘qituvchi yakuniy haqiqatni e’lon qiluvchi shaxs emas, balki talqin jarayonini tashkil etuvchi ilmiy-pedagogik rahbar sifatida namoyon bo‘ladi.

O‘qituvchilarning tarixshunoslik va tarixiy narrativ haqidagi tasavvurlari tarixni qanday o‘qitishlariga bevosita ta’sir qiladi [Brown, Hughes, 2018, p. 16–30]. O‘zbekiston tarixini o‘qitishda germenevtik yondashuv ayniqsa quyidagi mavzularda samarali bo‘lishi mumkin: qadimgi davlatchilik va arxeologik manbalarni talqin qilish; islom sivilizatsiyasi va mahalliy madaniy muhit munosabatlari; Amir Temur va Temuriylar davri manbalarining turli tarixshunosliklarda talqin qilinishi; xonliklar davri siyosiy tuzilmalari; Rossiya imperiyasi istilosi va mustamlakachilik siyosati; jadidchilik harakatining manbalari; sovet davri modernizatsiyasi va repressiya siyosati; mustaqillik yillarida tarixiy xotira va milliy o‘zlik masalalari. Bu mavzularning har biri faqat voqealar ketma- ketligi sifatida emas, balki manbalar, talqinlar va tarixiy sharoitlar majmui sifatida o‘qitilganda chuqurroq anglanadi. Germenevtik yondashuv tanqidiy pedagogika bilan ham yaqin aloqaga ega. Tanqidiy pedagogika ta’limni faqat bilim berish emas, balki talabaning savol berish, shubha qilish, dalil talab qilish va mavjud qarashlarni qayta ko‘rib chiqish qobiliyatini rivojlantirish jarayoni sifatida ko‘radi. Falsafiy germenevtika va tanqidiy pedagogika o‘rtasidagi bog‘liqlik pedagogik jarayonda talqin va tanqidiy anglash muammosini chuqurlashtiradi [Cruickshank, 2020, p. 577–586]. Shu jihatdan O‘zbekiston tarixini o‘qitishda germenevtik tafakkur talabani tayyor tarixiy hukmni qabul qiluvchi emas, balki dalil va manba asosida o‘z ilmiy pozitsiyasini shakllantiruvchi subyekt sifatida tarbiyalaydi. Biroq germenevtik yondashuvni tarix ta’limiga tatbiq etishda ayrim xavflar ham mavjud. Birinchi xavf – talqinni mutlaq erkinlik deb tushunishdir. Germenevtika har qanday fikrni asosli

talqin deb qabul qilmaydi. Tarixiy talqin dalil, manba, kontekst va mantiqiy asosga tayanishi kerak. Aks holda u ilmiy talqin emas, subyektiv taxmin bo‘lib qoladi. Ikkinchi xavf – tarixiy faktning ahamiyatini kamaytirishdir. Germenevtik yondashuv faktni inkor qilmaydi; aksincha, faktning ma’nosi to‘g‘ri ochilishi uchun uni kontekst bilan bog‘laydi.

Natijada germenevtik tafakkur O‘zbekiston tarixini o‘qitishda uch darajadagi o‘zgarishni yuzaga keltiradi. Birinchidan, mazmun darajasida tarixiy material faktlar yig‘indisidan ma’nolar tizimiga aylanadi. Ikkinchidan, metod darajasida o‘qitish bayon va yodlashdan savol, tahlil va talqinga o‘tadi. Uchinchidan, shaxsiy intellektual darajada talaba tarixni o‘zlashtiruvchi emas, balki tarixiy bilimni dalil asosida quruvchi faol subyekt sifatida shakllanadi.

XULOSA. Tadqiqot natijalari germenevtik tafakkur O‘zbekiston tarixini o‘qitishda nazariy-falsafiy va amaliy-pedagogik jihatdan muhim ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatadi. Germenevtika tarixiy matnni yuzaki mazmun sifatida emas,balki kontekst, muallif pozitsiyasi, davr ruhiyati va ma’no qatlamlari bilan bog‘liq murakkab bilish obyekti sifatida tushunishga yordam beradi. Shu sababli germenevtik tafakkur tarix ta’limini oddiy axborot yetkazish jarayonidan tarixiy anglash, manba bilan ishlash va dalilga asoslangan talqin jarayoniga aylantiradi. O‘zbekiston tarixi misolida bu yondashuv ayniqsa zarur. Chunki mamlakat tarixi ko‘p qatlamli manbalar, turli tarixshunoslik maktablari, siyosiy davrlar, madaniy almashinuvlar va mafkuraviy talqinlar bilan bog‘liq. Bunday tarixiy tajribani biryoqlama yoki soddalashtirilgan bayon orqali o‘qitish tarixiy tafakkurning to‘liq shakllanishiga xizmat qilmaydi. Aksincha, manbalarni kontekstda o‘qish, muallif pozitsiyasini aniqlash, turli talqinlarni solishtirish va dalil asosida xulosa chiqarish talabalarda chuqur tarixiy anglashni rivojlantiradi. Maqolada ko‘rsatildiki, germenevtik tafakkur tarixiy fakt va tarixiy talqin o‘rtasidagi farqni aniqlashtiradi. Fakt tarixiy bilimning zarur elementi bo‘lsa-da, u talqin jarayonidan tashqarida chuqur ma’no kasb etmaydi. Talqin esa dalilsiz taxmin emas; u manba, kontekst, tarixiy sharoit va mantiqiy asosga tayanadigan ilmiy jarayondir. Shu jihatdan germenevtik yondashuv talabalarda tanqidiy fikrlash, tarixiy savol qo‘yish, manbashunoslik madaniyati va kontekstual anglash ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Pedagogik nuqtayi nazardan germenevtik yondashuv o‘qituvchi va talaba munosabatini ham yangicha talqin qiladi. O‘qituvchi faqat tarixiy ma’lumotni yetkazuvchi emas, balki tarixiy talqin jarayonini tashkil etuvchi ilmiy-pedagogik rahbar sifatida namoyon bo‘ladi. Talaba esa tayyor xulosani qabul qiluvchi emas, balki tarixiy manba bilan ishlaydigan, savol qo‘yadigan, dalillarni solishtiradigan va asoslangan xulosa chiqaradigan faol subyektga aylanadi. Kelgusidagi tadqiqotlarda O‘zbekiston tarixi darsliklari, o‘quv dasturlari va amaliy mashg‘ulotlarida germenevtik yondashuvni qo‘llash mexanizmlarini alohida ishlab chiqish maqsadga muvofiq. Xususan, tarixiy manbalar bilan ishlash bo‘yicha maxsus topshiriqlar, turli tarixshunoslik talqinlarini solishtirishga qaratilgan seminarlar, arxiv hujjatlarini tahlil qilish mashqlari, tarixiy shaxs va voqealarni kontekstual anglashga yo‘naltirilgan savollar tizimi ishlab chiqilishi zarur. Bunday yondashuv tarix ta’limini yodlashga asoslangan modeldan anglash, tahlil va ilmiy talqinga asoslangan modelga olib chiqadi. Umuman olganda, germenevtik tafakkur O‘zbekiston tarixini o‘qitishda faqat nazariy tushuncha emas. U tarixiy bilimni chuqurroq anglash, manbaga mas’uliyat bilan yondashish, tarixiy voqelikni kontekstda talqin qilish va talabalarda mustaqil ilmiy fikrlashni shakllantirishga xizmat qiladigan metodologik va pedagogik asosdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Aldridge D. Religious education’s double hermeneutic // British Journal of Religious Education. – 2018. – Vol. 40. – № 3. – P. 245–256. – DOI: 10.1080/01416200.2018.1493267.
2. Antolović M. Writing History under the «Dictatorship of the Proletariat»: Yugoslav Historiography 1945–1991 // Revista de História das Ideias. – 2021. – Vol. 39. – P. 49–73. – DOI: 10.14195/2183-8925_39_2.
3. Bickford J. H. Complicating Students’ Historical Thinking through Primary Source Reinvention // Social Studies Research and Practice. – 2010. – Vol. 5. – № 2. – P. 47–60. – DOI: 10.1108/SSRP-02-2010-B0005.
4. Bingham C. W. The Hermeneutics of Educational Questioning // Educational Philosophy and Theory. – 2005. – Vol. 37. – № 4. – P. 553–565. – DOI: 10.1111/j.1469-5812.2005.00140.x.
5. Brown S. D., Hughes R. L. “It’s not something we thought about”: teachers’ perception of historiography and narratives // Social Studies Research and Practice. – 2018. – Vol. 13. – № 1. – P. 16–30. – DOI: 10.1108/SSRP-09- 2017-0054.
6. Choriyev S., Shaydullaeva G., Raxmonkulova Z. The history of archives in Central Asia: ancient times // History of Science and Technology. – 2023. – Vol. 13. – № 1. – P. 34–51. – DOI: 10.32703/2415-7422-2023-13-1-34-51.
7. Cruickshank J. Solidarity, critique and techno-science: Evaluating Rorty’s pragmatism, Freire’s critical pedagogy and Vattimo’s philosophical hermeneutics // Human Affairs. – 2020. – Vol. 30. – № 4. – P. 577–586. – DOI: 10.1515/humaff-2020-0051.
8. De La Paz S., Morales P., Winston P. M. Source Interpretation // Journal of Learning Disabilities. – 2007. – Vol. 40. – № 2. – P. 134–144. – DOI: 10.1177/00222194070400020401.
9. Flowers J., Hunt B. R. Historiography in Graduate Technology Teacher Education // The Journal of Technology Studies. – 2012. – Vol. 38. – № 1. – P. 2–11. – DOI: 10.21061/jots.v38i1.a.1.
10. Holubnycha L., Kostikova I., Tanko A. Modern Types of Historiographic Sources in Pedagogy // Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala. – 2019. – Vol. 11. – № 2. – P. 326. – DOI: 10.18662/rrem/133.
11. Medvedev N. V. Philosophical hermeneutics and scientific and pedagogical activities // Tambov University Review. Series: Humanities. – 2024. – Vol. 29. – № 2. – P. 255–268. – DOI: 10.20310/1810-0201-2024-29-2-255-268.
12. Morrison A. “The Archives Talk” – Paolo Sartori’s Contribution to the History of Central Asia // Ab Imperio. – 2018. – Vol. 2018. – № 3. – P. 416– 426. – DOI: 10.1353/imp.2018.0070.
13. Ofianto O., Rahmi U., Syafrini D. Assessing historical thinking skills in high school history education: a Padlet-based approach // Journal of Education and Learning. – 2024. – Vol. 18. – № 3. – P. 881–892. – DOI: 10.11591/edulearn.v18i3.21260.

14. Pratama R. A., Saputra M. A., Hikmawaty L. Enhancing historical consciousness in history education through integrating STEM approach and historical thinking skill // Journal of Education and Learning. – 2024. – Vol. 18. – № 1. – P. 236–243. – DOI: 10.11591/edulearn.v18i1.20890.
15. Shephard K., Rieckmann M., Barth M. Seeking sustainability competence and capability in the ESD and HESD literature: an international philosophical hermeneutic analysis // Environmental Education Research. –2019. – Vol. 25. – № 4. – P. 532–547. – DOI: 10.1080/13504622.2018.1490947.
16. Tervo J. Studying in the Dark: Notes on Poetic Historiography for Art Education // Visual Arts Research. – 2018. – Vol. 44. – № 1. – P. 32–44. – DOI: 10.5406/visuartsrese.44.1.0032.
17. Thorp R., Persson A. On historical thinking and the history educational challenge // Educational Philosophy and Theory. – 2020. – Vol. 52. – № 8. – P. 891–901. – DOI: 10.1080/00131857.2020.1712550.
18. Wilke M., Depaepe F., Van Nieuwenhuyse K. Fostering Secondary Students' Historical Thinking: A Design Study in Flemish History Education // Journal of Formative Design in Learning. – 2023. – Vol. 7. – № 1. – P. 61–81. – DOI: 10.1007/s41686-023-00074-8.